

Hester Dibbits

Uit de bubbel

Erfgoedprofessionals in tijden van toenemende polarisatie¹

Wat is het antwoord van erfgoedprofessionals op de toenemende polarisatie in de samenleving? Wat kunnen zij doen nu in de politiek zowel links als rechts onder verwijzing naar het verleden steeds nadrukkelijker inzetten op nationale identiteit? Een pleidooi voor een ‘meerstemmige’ en ‘meertijdige’ benadering.

In de aanloop van de verkiezingen van 15 maart 2017 maakten we iets bijzonders mee. Alles en iedereen ademde erfgoed en nationale identiteit. Neem het verkiezingsdebat van RTL op 26 februari, waarin Nederland werd geïntroduceerd als dat ‘gekke kleine landje, met klompen, tulpen en gezelligheid’. ‘Gezelligheid?’ vroeg de voice-over verschrikt, terwijl de beelden van rellen over een asielzoekerscentrum langskwamen. ‘Gezelligheid? Waar is de gezelligheid gebleven? Wie heeft een goed plan zodat het eindelijk weer eens gezellig wordt?’ Vervolgens mochten de lijsttrekkers elk een duit in het zakje doen, met als leidraad de stelling: ‘De islam is een bedreiging voor de Nederlandse identiteit.’ Pechtold trapte af: ‘We hebben een traditie van tolerantie en vrijheid. Dat hebben we eigenlijk sinds Willem van Oranje al.’ Klaver formuleerde het zo: ‘Iedereen die beweert dat de islam een →

bedreiging is voor onze identiteit, heeft niet begrepen wat de Nederlandse identiteit is. 1581: Willem van Oranje, onze Vader des Vaderlands, die schreef: dit land zou geen drie dagen kunnen voortbestaan zonder godsdienstvrijheid.⁷² De uitspraken van de politici komen voort uit angst voor versplintering in onze samenleving. En die angst delen zij met heel veel mensen.

Leren loslaten

Het verleden is een bron van inspiratie, maar ook van conflict, zoals de onlangs gelanceerde route *Levend Verleden* van de *Nationale Wetenschapsagenda* stelt. Ik kom straks op die route terug. Maar laat ik eerst eens naar mijzelf kijken.

En dan moet ik een bekentenis doen. Ik vind het moeilijk los te laten. En dan in het bijzonder het verleden los te laten. Oude ansichten, oude krantenknipsels, dagboeken, schoolwerkjes van de kinderen. Het valt me niet mee om los te laten. Ik geef ook graag door: ik moest als kind van mijn ouders elke dag – al was het maar een kwartiertje – even cello studeren; en kijk aan, nu doe ik er alles aan om ervoor te zorgen dat mijn eigen kinderen hetzelfde doen. Niet dat ik wars ben van nieuwigheden. Ik geniet op een soort ‘multiculti light’ manier van kleurrijke multiculti-items. En ik voel me oprecht betrokken bij wat er elders in de wereld gebeurt. Maar tegelijkertijd musealiseer, erfgoediseer, folkloriseer en exotiseer ik erop los. En ik heb zo mijn ideeën over wat wel en niet bewaard moet worden. Weg met Zwarte Piet en stierenvechten, eeuwige trouw aan pizza en schaatsen.

Nou zijn er gelukkig zelfhulpboeken die je kunnen helpen bij het leren loslaten. Zo is daar Marie Kondo, die ons adviseert om ruimte te maken in je huis (en geest), en terug te gaan naar de essentie door te voelen of iets *spark joy* oproept. Gebeurt dat niet? Weg ermee! Begin met je boeken, dan je sokken, en zo ga je je hele huis door. Uiteindelijk blijf je maar heel weinig over te houden, en zelfs dan kan er meestal nog wat af (Kondo 2015). Kunnen we dit soort zelfhulpboeken ook gebruiken voor de erfgoedsector? Moeten we iedereen helpen los te laten, en in het nu te leven? Dan zijn we van al het gedoe af. Nee, zo simpel ligt het toch niet. Denk ik.

Een nationaal collectief

Maar wat moeten we dan wel doen, als

erfgoedprofessionals? Inzetten op een nationaal collectief, op basis van een historisch narratief? Dat wil zeggen: een vast erfgoedrepertoire benoemen, gekoppeld aan een vaste set van normen en waarden, in de hoop dat alle Nederlandse staatsburgers zich daarmee kunnen identificeren, zich ernaar gedragen, het overdragen en zo het gevoel krijgen deel uit te maken van een nationaal collectief, een community, gemeenschap?

De vrees voor het inzetten op het nationale collectief zit er bij mij, en bij veel anderen, diep in, zoals meer in het algemeen de angst voor het collectief er diep inzit, omdat het ook uitsluiting impliceert. In de in 2015 verschenen bundel *The identity dilemma: social movements and collective identity* worden de voor- en nadelen van collectieve identiteiten tegenover elkaar gezet. Een collectief kan voor solidariteit en een gevoel van trots zorgen, kan kracht geven, en de mogelijkheid bieden om in naam van de groep rechten op te eisen. Maar het zet de zaak ook ‘vast’; collectieve identiteiten sluiten niet altijd goed aan bij persoonlijke identiteiten, de solidariteit blijft beperkt tot één groep, en leiders van het collectief krijgen een positie als ‘representanten’ van de groep (McCarry et al. 2015, 3).

De socioloog Zygmunt Bauman beschreef in 2007 in zijn boek *Liquid times* de paradox van een steeds meer ‘lokaal gerichte politiek, in een wereld die steeds meer beheerst wordt door mondiale processen’. Hij merkte op dat hoe meer de mensen zich aan hun eigen leven vastklampen, ‘des te onbeschermd zij tegen de “mondiale wervelwind” zullen komen te staan, en daardoor minder in staat zijn om te beslissen over, laat staan op te komen voor de lokale zingevingen en identiteit die blijkbaar de hunne zijn – tot grote vreugde van de mondiale actoren, die geen reden hebben om de weerlozen te vrezem’ (Bauman 2012, 113). Bauman heeft het hier over de ‘lokale identiteitspolitiek’ waarmee men de mondiale wervelwind de baas probeert te blijven. Men kan erover twisten of de nationale identiteitspolitiek voortkomt uit eenzelfde behoefte, of dat deze veeleer een reactie is op binnenlandse verdeeldheid, het bij elkaar kruipen van gelijkgestemden.

Volgens de socioloog Richard Sennett is het verlangen om op elkaar te lijken een manier van mensen om de noodzaak te vermijden zich in elkaar te verdiepen. Er is echter hoop, volgens →

Sennett. Mensen beschikken namelijk over het talent te observeren, te luisteren, en zich te verplaatsen in het standpunt van de ander. Dat talent hebben we een beetje verwaarloosd, maar daar valt wat aan te doen: je kunt het, met de juiste hulp, ontwikkelen, stelt hij (Sennett 2013). Het is de vraag of een beroep doen op een verleden, zoals de lijsttrekkers deden, daarbij helpt. Door met een beroep op het verleden in het heden te benoemen wat het collectief in wezen is, creëer je het idee dat er zoiets bestaat als een volk, een stam, met afstammelingen die door overerving een verleden delen. Dat is aansprekend voor wie zich een ‘afstammeling’ voelt of wil voelen, maar wat nu als je juist af wilt van het idee van zo’n nationale stam? Dat moet dus anders.

Naar een global citizenship

Juist in deze tijd van polarisatie hebben we een erfgoedpraktijk nodig die het idee van een *global citizenship* ondersteunt. Dat wordt gedragen door burgers die erkennen dat onze wereld een complex web is van connecties en onderlinge afhankelijkheden, een wereld waarin keuzes en acties op de ene plek, gevolgen kunnen hebben voor mensen elders op de wereld. Zoals Peggy Levitt van het Geffrye Museum in Londen stelt: ‘Museums have always played a leading role in creating nations and national citizens. In today’s global world, do they also create global citizens too?’⁷³ Kijken we niet naar instellingen, maar naar de individuele erfgoedprofessional, dan luidt de vraag: hoe kunnen erfgoedprofessionals bijdragen aan de vorming van *global citizens*?

Ik pleit voor het openbreken van bubbels door actief op zoek te gaan naar tegenstemmen en die met elkaar in gesprek te brengen, en voor het zichtbaar maken van historische dynamiek.

Wat het eerste punt betreft gaat het om het adresseren van de verschillende visies, belangen en emoties die rond een erfgoeditem bestaan en ontstaan. Zwarte Piet is een voor de hand liggend voorbeeld, maar ook over schaatsen kunnen de emoties hoog oplopen, op het moment dat iemand voorstelt om schaatslessen op school verplicht te stellen vanuit een streven deze ‘nationale (?) traditie’ te behouden. Erfgoed is een keurmerk dat wordt toegekend in een krachtenspel van uiteenlopende belangen en emoties. Het is geen gegeven, maar vormt zich

waar het naar voren wordt geschoven uit een behoefte aan collectiviteit en continuïteit. Mensen maken zaken tot erfgoed door ze onder verwijzing naar het verleden, met een blik op de toekomst, als monument aan te merken, in musea onder te brengen of ze op een inventarislijst te plaatsen. De selectie gaat niet zonder slag of stoot, en het resultaat is niet neutraal. Zolang je alleen gelijkgestemden rond een erfgoeditem verzamelt, krijg je geen goed zicht op mogelijk sluimerende conflicten.

Met het zichtbaar maken van historische dynamiek bedoel ik dat er een mogelijkheid moet zijn om onderzoek te doen naar langetermijnprocessen, vanuit verschillende perspectieven. Dit is ook de gedachte achter de route *Levend Verleden* van de *Nationale Wetenschapsagenda*.⁴ Wij⁵ wijzen hierin op het belang van een zorgvuldige, op het langetermijnonderzoek gerichte omgang met bronnen en sporen uit het verleden om ons te herinneren. Niet aan de continuïteit, maar aan de complexiteit van dat verleden.

Mijn promotieonderzoek naar de omgang met innovaties in de vroegmoderne tijd leerde me veel over plaatsgebonden verschillen in de omgang met nieuwigheden. Ik zag hoe in de ene plaats, het vissersdorp Maassluis, nieuwe consumptiegoederen – koffie, thee, bedrukte katoenen uit de Oost – werden ingepast in het dagelijks leven door er de eenheid mee te vieren, terwijl elders, in het sociaal-cultureel pluriforme garnizoensstadje Doesburg, dezelfde nieuwigheden de culturele diversiteit in stand hielden. Aan de ene kant veranderde het hele aanzien van beide plaatsen, en aan de andere kant bleef alles er bij het oude (Dibbits 2001). Het is maar net wat je wilt zien.

Erfgoedprofessionals voor de meertijdigheid

Om ervoor te zorgen dat dit soort onderzoek ook in de toekomst kan worden gedaan, misschien vanuit een ander perspectief, met andere vragen, zijn er mensen nodig die niet alleen naar het nu kijken, maar ook een langetermijnperspectief hanteren. Zoals er erfgoedprofessionals van de meerstemmigheid zijn, is het ook belangrijk dat er erfgoedprofessionals zijn voor de meertijdigheid.

Uitspraken als ‘Aandacht voor erfgoed is belangrijk!’ of ‘Er moet meer respect voor

erfgoed komen!’ hebben iets problematisch omdat ze zo weinig precies zijn. Iedereen kan ermee aan de haal. Ik vond dat ook terug in de oproep van Kunsten ’92 en een aantal andere organisaties, aan alle politici, van links tot rechts, om erfgoed in het verkiezingsprogramma op te nemen. Er werden acht concrete adviezen naar voren gebracht, variërend van ‘Maak erfgoed een integraal onderdeel van alle beleids-terreinen’, en ‘Richt een structureel noodfonds op voor kanjerrestauraties’, tot ‘Zorg voor een aankoopfonds voor museale collecties’ en ‘Toon Nederland tijdens het Europese erfgoedjaar 2018’.⁶ Over welk erfgoed gaat het hier, vraag ik mij af, en wie beslist hier?

De erfgoedprofessional heeft de taak ervoor te zorgen dat dit soort vragen gesteld wordt. Omdat de erfgoedprofessional partij is, kan zij of hij dus alleen goed werken als er een diepgaand besef is van het dynamische karakter van dat krachtenspel van belangen en emoties, en de contextgebondenheid (tijd, plaats, groep) van de uitkomst ervan. Maar de erfgoedprofessional kan nog meer doen: er namelijk voor zorgen dat meer mensen dit besef ontwikkelen.

Concrete adviezen

Wat staat de erfgoedprofessional die het roer radicaal om wil gooien nu concreet te doen? Tegen mijn studenten zeg ik altijd, en volgens mij geldt dat ook voor professionals: maak het jezelf niet te moeilijk, het moet wel uitvoerbaar zijn:

- neem het dagelijks leven als vertrekpunt;
- zoek het conflict, dan heb je ‘een case’;
- zet in op meerstemmigheid en het historisch perspectief;
- begeleid het proces naar het zelf doen.

Het goede nieuws is dat al veel professionals inzetten op meerstemmigheid en meertijdigheid. De erfgoedsector is inmiddels behoorlijk vertrouwd geraakt met het netwerkidee waarin erfgoedprofessionele partijen en gelijkgestemde gebruikers elkaars expertise benutten. Zie *Boekman 110* (maart 2017) over culturele archieven, met voorbeelden van projecten waarbij gebruikers worden ingeschakeld voor ont-sluiting en beheer, en archiefinstellingen samenwerken met musea en andere instellingen.

De sector is ook al aardig vertrouwd met het idee dat voorwerpen of verhalen van de één,

actief kunnen worden toegeëigend door de ander. Je kunt een deel van een oud gebouw adopteren, of een weidevogel, een kunstwerk, boek of archief, en je kunt vragen – zoals in het onderwijsproject *Oorlog in mijn buurt* – of scholieren ‘erfgoeddrager’ willen worden, door verhalen over de Tweede Wereldoorlog door te vertellen.⁷

Ook zijn er projecten waar mensen – nu vaak scholieren, maar waarom niet ook anderen – nadrukkelijk worden uitgenodigd nieuwe betekenissen te geven aan bestaand erfgoed. Zoals Imagine IC deed, in het project *Believe it or not*, waarin het Bindelmeercollege uit Amsterdam een bezoek bracht aan het Bijbels Museum in het centrum van Amsterdam. Conservator Hermine Pool gaf de leerlingen een inkijkje in de collectie. Zij mochten oude bijbels en religieuze voorwerpen van dichtbij bekijken en zelfs aanraken. Ook verschillende Bijbelse verhalen, zoals de verdrijving van Adam en Eva uit het paradijs, kwamen aan de orde. Door de parallellen met het leven van de jonge tieners uit de rafelranden van de stad, kregen de verhalen een nieuwe, actuele betekenis.⁸

Emotienetwerken

Imagine IC en het lectoraat van de Reinwardt Academie onderzoeken al langere tijd het idee van emotienetwerken – de grillige constellaties rond een erfgoeditem. Ze hebben stappen gezet om te komen tot een tool die laat zien hoe mensen, door uit hun ‘bubbel’ te komen en met een divers gezelschap over erfgoeditems van gedachten te wisselen, van positie kunnen veranderen, en wie weet zelfs dichter bij elkaar kunnen komen. In deze fase wordt er ingezet op visualisatie, verbeelding, spiegeling, het in beeld brengen van de meerstemmigheid en de verschuivingen die zich kunnen voordoen in de posities van mensen (Dibbitts et al. 2014; Rana et al. under revision).⁹ Betrokken partners zijn Waag Society, het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst, en de Erasmus Universiteit Rotterdam, waar mijn leerstoel gevestigd is. We proberen financiering voor het onderzoek naar onder andere die tool te krijgen. Daarnaast zijn we van plan te onderzoeken hoe meerstemmigheid en meertijdigheid gecombineerd kunnen worden. Hoe kunnen we met terugwerkende kracht bestaande museale →

collecties en archieven op een meerstemmiger manier ontsluiten?¹⁰ Ondertussen oefenen we op verschillende manieren met lessen in ‘erfgoed-wijsheid’. We zien dit als een vorm van kritische erfgoededucatie met lessen over erfgoedvorming en ieders eigen rol en verantwoordelijkheid daarin. We werken vanuit een netwerk-perspectief, met aandacht voor historische dynamiek. Het *mappen* van emotienetwerken neemt in die lessen een centrale plaats in. Enige tijd terug hebben we het *Vakoverleg Consulente Erfgoededucatie* gevraagd wat er al aan ‘erfgoed-wijze’ educatieve projecten bestaat. Jacqueline Vroemen, educator en student van de internationale *Master Museology* van de Reinwardt Academie, is bezig de oogst in kaart te brengen. De zoektocht levert mooie voorbeelden op, waarbij het opvalt dat in het primair onderwijs leerlingen meer worden uitgedaagd kritisch na te denken over erfgoedvorming en de emoties die daarbij komen kijken, dan in het voortgezet onderwijs.

Twee voorbeelden hiervan. Het eerste project, van Cultura Ede, gaat over verzamelen en is bestemd voor het primair onderwijs. Leerlingen krijgen vragen voorgelegd als: Verzamelen, wat is dat? Wie bepaalt wat er in een museum komt? En welke criteria zijn dan van belang?¹¹

In het tweede voorbeeld ontwikkelde K&C in Drenthe een project over de Stoomfluit van Coevorden.¹² Het was een casus waarin de emoties hoog opliepen: decennialang had in de wijde omtrek van de stad de stoomfluit van een plaatselijke fabriek geklonken, totdat bewoners begonnen te klagen over geluidsoverlast. In november 2011 werd de stoomfluit het zwijgen opgelegd. Niet iedereen was daar blij mee: sommige bewoners wilden het geluid terug. In juni 2012 was het zover: na maanden stilte trad de stoomfluit weer in werking, als ‘industriële erfgoed’. Kinderen krijgen de casus voorgelegd als een voorbeeld van de heftige discussies die er rond een erfgoeditem kunnen ontstaan. Een prachtig opstapje naar een gesprek over erfgoedvorming en emoties.

Samenwerking

Het zijn kleinschalige initiatieven, maar misschien werken die ook wel het beste: het blijft zo werkbaar. Ze bieden de mogelijkheid om stap voor stap de samenwerking op te zoeken met anderen

die vanuit eenzelfde kritisch perspectief werken. Het ligt voor de hand dan aan de kunstensector te denken, maar ook andere sectoren kunnen interessante mogelijkheden tot samenwerking bieden.

En opruimgoeroes als Marie Kondo? Wat doen we met hen? Ze houden mij in elk geval scherp. We blijven ons leven lang leren. Wat mij terugbrengt bij het thema ‘erfgoed en natie’: stop de polarisatie door te investeren in kritische erfgoededucatie, want:

- nationalisme brengt de ontwikkeling van een meerstemmige erfgoedpraktijk in gevaar;
- een meerstemmige erfgoedpraktijk vereist de organisatie van alternatieve stemmen in de eigen tijd en door de tijd heen;
- zonder kritische erfgoededucatie kan er geen sprake zijn van een meerstemmige erfgoedpraktijk. •

Literatuur

- Bauman, Z. (2012) *Vloeibare tijden: leven in een eeuw van onzekerheid*. Zoetermeer: Klement/Pelckmans.
- Dibbitts, H. (2001) *Vertrouwd bezit: materiële cultuur in Doesburg en Maassluis, 1650-1800*. Nijmegen: SUN.
- Dibbitts, H. en M. Willemsen (2014) ‘Stills of our liquid times.’ In: *Die Musealisierung der Gegenwart*. 153-174.
- Kondo, M. (2015) *Opgeruimd! De manier om orde en rust in je leven te brengen*. Amsterdam: Bruna.
- Levitt, P. (2015) *Artifacts and allegiances; how museums put the nation and the world on display*. Oakland: University of California Press.
- McGarry, A. en J. M. Jasper (2015) *The identity dilemma: social movements and collective identity*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rana, J., M. Willemsen en H. Dibbitts (under revision) ‘Moved by the tears of others: emotion networking in the heritage sphere.’ In: *Emotion: affective practices and the past in the present*.
- Sennett, R. (2013) *Together: the rituals, pleasures and politics of cooperation*. London: Penguin Books.

Noten

- 1 Bewerkte versie van een lezing die is uitgesproken op 7 maart 2017, bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ter gelegenheid van het debat *Erfgoed en natie*, georganiseerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Boekmanstichting, en de Reinwardt Academie (Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten).
- 2 Het debat is terug te zien via: www.rtlx.nl/?&_ga=1.221296477.459051717.1488715816#!/rtl-rode-hoed-debat-383521/4f24ec47-9ea1-3657-bb03-9021845331c1.

- 3 Citaat uit *abstract* bij de lezing *Artifacts and allegiances: how museums put the nation and the world on display* door professor Peggy Levitt in het Geffrye Museum, 8 maart 2017. Zie ook Levitt 2015.
- 4 Zie www.wetenschapsagenda.nl/levend-verleden-de-betekenis-van-het-verleden-in-een-innovatieve-samenleving/ en voor de volledige tekst: docplayer.nl/18314609-Levend-verleden-de-betekenis-van-het-verleden-in-en-voor-een-innovatieve-samenleving.html
- 5 De Nationale Wetenschapsagenda kent 25 verschillende routes, elk met een organisatorische 'trekker' en een 'boegbeeld'. De auteur was als 'boegbeeld' van de route Levend Verleden betrokken bij het opstellen van de programmatische routetekst.
- 6 Zie www.kunsten92.nl/activiteit/acties/erfgoed-landelijke-verkiezingen/
- 7 www.oorloginmijnbuurt.nl/
- 8 Over het project *Believe it or Not*: www.imagineic.nl/cases/believe-it-or-not
- 9 Zie voor meer informatie: www.imagineic.nl/pagina/verkenningen-o.
- 10 Voor meer informatie over de leerstoel zie: www.lkca.nl/onderzoek/leerstoelen-lkca/hester-dibbits. Voor het onderzoek van Jacquelin Vroemen zie: www.lkca.nl/nl-nl/artikelen/onderzoek-naar-erfgoededucatie-in-het-onderwijs.
- 11 Cultura Ede: Leerlijn Erfgoed: www.cultura-ede.nl/onderwijs/leerlijnen/leerlijn-cultureel-erfgoed.aspx en www.edetoenennu.nl/downloads/Links-Lesmateriaal-KeLM-Verzamelen-OB.pdf.
- 12 Met dank aan Marieke van Ginkel, Adviseur Cultuuronderwijs bij Kunst & Cultuur Drenthe, voor het aanleveren van dit voorbeeld.

Hester Dibbits is bijzonder hoogleraar Historische Cultuur en Educatie aan de Erasmus School of History, Culture and Communication (EUR), en tevens lector Cultureel erfgoed en studieleider van de internationale Master of Museology aan de Reinwardt Academie (Amsterdamse Hogeschool van de Kunsten)

Colofon

Boekman Extra is een onregelmatig verschijnende digitale uitgave van de Boekmanstichting.

De Boekmanstichting verzamelt en verspreidt kennis en informatie over kunst en cultuur in beleid en praktijk. Het werkterrein omvat het kunst- en cultuurbeleid van de overheden, particuliere financiering van kunst, de sociaal-economische en juridische aspecten van de kunsten en het kunstenaarsberoep, marketing en sponsoring, culturele organisaties en manifestaties, kunst in relatie tot (nieuwe) media, cultuurbehoud, kunst-educatie, amateurkunst en kunstvakonderwijs.

Zie ook www.boekman.nl

Redactie

Kimberly van Aart,
Ineke van Hamersveld,
Jack van der Leden,
André Nuchelmans

Productie

André Nuchelmans

Redactieadres

Boekmanstichting,
t.a.v. redactie *Boekman Extra*
Herengracht 415,
1017 BP Amsterdam,
telefoon 020 – 624 37 36,
e-mail redactie@boekman.nl

Kopij volgens de redactie-
aanwijzingen via e-mail

Eindredactie en correctie
Taalbureau IJ, Amsterdam

Beeldredactie

André Nuchelmans,
Joseph Plateau grafisch
vormgevers

Vormgeving

Joseph Plateau grafisch
vormgevers, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Al het mogelijke is gedaan om rechthebbenden van beeld te achterhalen. Indien u meent over auteursrechten te beschikken van beeld in deze *Boekman Extra*, dan kunt u contact opnemen met de Boekmanstichting in Amsterdam.